

MORALNA VREDNOST ŽIVALI V DISKURZU BIOTSKE RAZNOVRSTNOSTI

Branislava Vičar
Filozofska fakulteta, Maribor

UDK 316.752:59:81'42

Prispevek se osredinja na reprezentacijo živali v diskurzu biotske raznovrstnosti. Kritična diskurzivna analiza razkriva dve temeljni speciesistični predpostavki: 1. živali niso predstavljene kot bitja z intrinzično vrednostjo, ampak je njihova vrednost določena z uporabnostjo za človeške namene; 2. nosilci interesov niso posamezna bitja, ampak vrste. Diskurz biotske raznovrstnosti ima torej pomembno vlogo pri legitimizaciji človekove prevlade nad drugimi živalmi.

biotska raznovrstnost, moralni status živali, speciesizem, kritična diskurzivna analiza

This article focuses on the representation of animals in the discourse of biodiversity. Critical discourse analysis reveals two basic speciesist presuppositions: 1. animals are represented in terms of their usefulness to humans, rather than beings with an intrinsic value; 2. the bearers of interests are species, rather than individuals. The discourse of biodiversity therefore plays an important role in the legitimisation of human dominance over other animals.

biodiversity, the moral status of animals, speciesism, critical discourse analysis

1 Uvod

Biodiverziteteta ali biotska raznovrstnost¹ je relativno nov termin, ki se je začel uporabljati v diskurzu okoljevarstvene biologije, z institucionalizacijo v *Konvenciji o biološki raznovrstnosti* (podpisani v Riu leta 1992) pa se je razširil v številne druge diskurze. Prevladujoči pogled na pojav termina je, da so želeli biologi z njim »opozoriti na krizo množičnega izumiranja, ki je ogrozila raznovrstnost življenja v naravi« (Maffi 2005: 600), s kritičnega vidika (Cooper 2000; Takacs 1996) pa je uvedba termina prepoznana kot reartikulacija človeške želje po obvladovanju in izkoriščanju. Takacs (1996) opredeli »krizo biodiverzitetete« kot konstrukt okoljevarstvenih biologov in trdi, da biologi s konceptom biotske raznovrstnosti zgolj per-

petuirajo človekovo upravljanje z naravo, hkrati pa jim novo področje raziskav predstavlja možnost za preusmeritev sredstev za raziskave s področja molekularne biologije.

Široka razširjenost rabe termina je povezana z nedoločenostjo njegovega pomena, ki omogoča številne interpretacije in reaplikacije, kot ugotavlja Cooper (2000: 1018), vsako z lastno etično naravnostjo. V ekološkem diskurzu so se oblikovale različne opredelitve, ki vključujejo raznovrstnost na ravni ekosistema, vrst in genov, v širši rabi pa se srečujemo s širokim razponom pomenskih vidikov in ravni, ki jih določajo konkretne rabe (Cooper 2000: 1018). Različne interesne skupine uporabljajo specifične modele biotske raznovrstnosti za različne ideološke cilje – od reševanja posameznih (karizmatičnih)

¹ V slovenskem jezikovnem prostoru se poleg mednarodnega termina biodiverziteteta uporabljata slovenski poimenovanji biotska in biološka raznovrstnost (to poimenovanje se je uveljavilo v prevodu *Konvencije o biološki raznovrstnosti* in je manj pogosto).

vrst pred izumrtjem do spodbujanja zgolj ekonomskih in političnih interesov. Vplivi ekonomskega diskurza na oblikovanje koncepta biotske raznovrstnosti se kažejo v rekonceptualizaciji izkoriščanja narave: narava ni več neomejeno izkoristljiva, ampak je kot »naravni kapital« vključena v globalni ekonomski sistem z ekosistemi kot zgolj podskupino človeške ekonomije (Stibbe 2005: 7), to pa podpira še globljo kulturno prevlado nad naravo.

2 Gradivo in metodologija

Gradivo za analizo sestavlja pet besedil o biotski raznovrstnosti različnih besedilnih zvrsti: vest, intervju, poljudnoznanstveni članek, esej in politični govor. Vsa besedila so iz leta 2010, ki so ga Združeni narodi proglasili za Mednarodno leto biološke raznovrstnosti, vsa so bila javno dostopna, torej potencialno vplivna. Vir za intervju in esej je *Delo* (za esej priloga *Znanost*), vest je izbrana iz *Dnevnika*, poljudnoznanstveni članek iz revije Društva mladih geografov Slovenije *GEOMix*, politični govor pa je pridobljen s strani Ministrstva za okolje in prostor. Besedilnozvrstna razlikovalnost je upoštevana zaradi boljše reprezentativnosti vzorca.

Za analizo gradiva sem uporabila metodo kritične diskurzivne analize (van Dijk 1993; Fairclough 1992, 2010) v povezavi z animalistično etično teorijo (Francione 2007, 2008). Kritično diskurzivno analizo sem izbrala kot obliko kritičnega raziskovanja, ki se osredinja na odnose moči, prevlade in neenakosti: dialektične odnose med diskurzom in močjo ter njihove učinke na druge odnose v družbenem procesu.

3 Jezik in moč v odnosu med ljudmi in drugimi živalmi

Kritična diskurzivna analiza je začela povezavi med jezikom, močjo in zatiranjem živali namenjati pozornost v zadnjem desetletju. Stibbe (2001: 146) trdi, da je eden od glavnih razlogov, da so bile živali sprva izvzete iz kritičnih analiz jezika in moči, ta,

da živali z jezikom ne sodelujejo v družbeni konstrukciji. V nasprotju z razmerji moči na področjih spola, rase, etnične pripadnosti, razreda itn., kjer se nadvlada uresničuje ideološko, je zloraba moči v odnosu ljudi do drugih živali povsem prisilna. Čeprav je moč v rokah ljudi, ki neposredno sodelujejo v sistematiziranem in institucionaliziranem izkoriščanju živali, je povsem odvisna od soglasne večine ljudi (Stibbe 2001: 146–147). Diskurzivne konstrukcije živali in človeško-nečloveških odnosov (Stibbe 2001, 2005) kažejo, da je jezik na vseh ravneh (od leksikalne do semantične) sistematično povezan s prikritimi ideologijami, ki ohranjajo in reproducirajo zatiranje in izkoriščanje živali. Metafore, slovnične zgradbe, zaimki in druge jezikovne lastnosti predstavljajo nečloveške živali kot objekte znanstvenih raziskav, proizvodne stroje ali inferiorna bitja. Jezik je torej en od načinov, s katerim reflektiramo in artikuliramo naš – moralno neupravičeno diskriminatoren – odnos do živali, vendar je hkrati lahko tudi izziv za spremembo moralne paradigme.

V nadaljevanju skušam z analizo gradiva odgovoriti na naslednje vprašanje: Kako diskurz biotske raznovrstnosti reprezentira živali in konstruira človeški odnos do njih? Ugotavljam zlasti stopnjo inherentne vrednosti živali v diskurzivni reprezentaciji, tj. ali so živali predstavljene kot bitja z lastno moralno vrednostjo, ki živijo življenje z lastnim smotrom, ali zgolj v smislu uporabnosti za človeške namene.

4 Kritična diskurzivna analiza diskurza biotske raznovrstnosti

4.1 Živali kot izkoristljiva vrsta

V sodobni animalistični etiki (Francione 2007, 2008; Steiner 2005; Dunayer 2001, 2009) je osrednja pozornost namenjena moralnemu statusu živali. Francione v zbirki esejev *Živali kot osebe* (2008) zavrne Singerjev utilitaristični vidik² in predstavi etično teorijo, ki vključuje vsa zavedajoča se bitja

(torej tudi nečloveške živali) v kategorijo moralnih oseb. Osebo pojmuje kot entiteto z inherentno (intrinzično, lastno) vrednostjo. Pripoznanje inherentne vrednosti nečloveških živali preprečuje, da jih obravnavamo kot lastnino ali dobrino z zgolj ekstrinzično ali pogojno vrednostjo. Pojmovanje živali kot oseb ne pomeni, da jih v vseh pogledih obravnavamo kot ljudi, ampak da obravnavamo človeške in podobne nečloveške interese enako. Francionov etični model je:

- deontološki: vse živali imajo inherentno vrednost, tj. temeljno pravico, da niso obravnavane kot lastnina drugega; pravica štiti interes ne glede na posledice – tudi če bi imeli drugi koristi od spregleda interesa;
- usmerjen na zavest: vsa zavedajoča se bitja so moralne osebe; zavedajoča se bitja imajo interese in posedovanje interesov je nujen in zadosten pogoj za članstvo v moralni skupnosti;
- egalitaren: vsi člani moralne skupnosti (človeške in nečloveške živali) so moralno enakovredni, tj. obravnavamo jih po načelu enakovredne obravnave.

Diskurz biotske raznovrstnosti, kot se uresničuje v izbranih petih besedilih, sicer ne vsebuje neposrednih izjav o inherentni vrednosti živali, vendar konstruira živali na načine, ki zanikujejo njihovo inherentno vrednost. Pridevniška določila živali določenih vrst pogosto ne opisujejo, ampak jih kategorizirajo glede na njihovo uporabnost, tj. z vidika koristi/grožnje za človeške ekonomske, znanstvene, rekreacijske idr. interese: *cenjena in iskana riba, užitni organizmi, tarčne ribje vrste, raziskovane vrste* (Lipej 2010), *invazivne (tujerodne) vrste* (Mele 2010; Erjavec 2010; Žarnić 2010). Po nekaterih klasifikacijah sistemske funkcijske slovnice (Ravelli 1988) lahko te primere obravnavamo kot t. i. slovnične metafore, kakor Halliday (1994: 340) poimenuje

neprototipične (zaznamovane) odnose med besednovrstno in semantično kategorijo (tudi Plemenitaš 2007). Poimenovanje slovnična metafora uporabi po analogiji s tradicionalno metaforo: pri leksikalni metafori gre za prenos od dobesednega k prenesenemu pomenu, pri slovnični metafori pa za prenos pomena med različnimi slovničnimi kategorijami. V navedenih primerih se semantične izbire, kot sta glagolski dogodek in udeleženelec, kot lastnost pripišejo splošnemu udeležencu, npr. *Ljudje lahko uživamo organizme* (skladna uresničitev) – *užitni organizmi* (metaforična uresničitev).

Pridevniki kot metaforične uresnitve reprezentirajo živali glede na njihovo uporabno vrednost za človeka: živali so predstavljene kot predmeti gospodarskega, znanstvenega ali rekreacijskega pomena in taka reprezentacija legitimira njihovo gospodarsko in znanstveno izkoriščanje. Povsem antropocentrična perspektiva je zajeta v poimenovanju vrst, ki se širijo in množijo zunaj svojega habitata, kot *invazivnih, tujerodnih oz. invazivnih tujerodnih*. Pridevniško določilo v samostalniški zvezi je metaforična (zaznamovana, neskladna) uresničitev negativnega dejanja (invazija). Pomen dejanja je v metaforičnem izrazu še zmeraj prisoten, a izražen z neprototipičnim izrazom (s pridevnikom); s tem je spremenjena konceptualizacija: invazivnost oz. tujerodnost je predpostavljena kot inherentna lastnost živali (in rastlin) določenih vrst. Skladni pomen, ki ga lahko opišemo tudi kot semantično preteklost metaforično uporabljenega izraza (*vrsta vdira (iz tujega okolja)*), kaže na to, kako človek dojema osnovni interes živali (in rastlin), tj. interes za preživetje, kadar ta trči ob človekove lastne, največkrat trivialne interese. S tem ko je negativno dejanje izraženo s pridevnikom (torej je kot lastnost pripisano živalim (in rastlinam) določenih vrst), je njihovo iztrebljanje predstavljeno ne

² Francione je kritičen zlasti do Singerjeve trditve, da živali nimajo interesa za nadaljevanje bivanja, ampak je njihov interes zgolj ta, da ne trpijo (Singer 1990).

le kot neizbežno, ampak celo kot koristno. Ekonomsko vrednotenje narekuje propad živih bitij zaradi koristi: »Danes nam je že jasno, da izguba biotske raznovrstnosti postaja problem tudi v ekonomskem, gospodarskem smislu. Na primer invazivne tujerodne vrste, ki so ene od groženj biotski raznovrstnosti« (Žarnić 2010). Slovnična metafora *invazivne (tujerodne) vrste* ima tudi antropomorfno funkcijo, saj tipično človeško dejanje namernega vdiranja pripiše živalim (in rastlinam).

4.2 Vrste kot nosilke interesov

V diskurzu biotske raznovrstnosti je vseprisotna osredinjenost na vrsto, ne pa na posamezne člane vrste. V poimenovanju živali prevladujejo skupna imena:³ *vrsta, populacija, združba, živelj*: »Kaže, kot da se ta vrsta novemu okolju še ni povsem prilagodila, da bi živo srebro izločala v nekatere manj pomembne organe« (Lipej 2010); »Potem so na vrsti naravoslovci, da poskušajo rešiti tisto malo, kar je še ostalo od vrste« (Mele 2010); »kljub temu v njem živi presenetljivo pester morski živelj« (Lipej 2010).

»Diskurz, oblikovan s skupnimi imeni, odvrta pozornost od direktnega odnosa s posameznimi živalmi: posameznika lahko vidimo, slišimo ali z njim sočutimo, z vrsto ne moremo« (Stibbe 2005: 9). Izključevanje posameznosti živali je izkazano tudi s pomen-skim prenosom, pri katerem pride do zamenjave posameznikov z vrsto: »ribiči iz morja polovijo preveč določenih tarčnih ribjih vrst« (Lipej 2010, poudarek dodan); »pojavlja se nekateri redke vrste morskih psov in drugih hrustančnic« (Lipej 2010, poudarek dodan). Ribiči ne morejo naenkrat poloviti celotne vrste oz. celo (pre)več vrst; polovijo (*pre*)več *rib določenih vrst*. Prav tako se naenkrat ne pojavi celotna vrsta, tj. vsi člani vrste; pojavijo se *morski psi in hrustančnice nekaterih redkih vrst*.

Značilno je prehajanje števnih samostalnikov v neštevne: »Problem modroplavutega tuna je, da je zelo cenjena in iskana riba, ki raste počasi in je zaradi prelova ogrožena« (Lipej 2010). Neštevna raba števnih samostalnikov predpostavlja speciesizem: živali niso predstavljene kot posamezniki, ki živijo življenje z lastnim smotrom, ampak zgolj kot predstavniki vrst. S tem je zanikana njihova posameznost in edinstvenost.

Učinek poenotenja ima tudi metafora za raznolikost vrst, ki jo v intervjuju uporabi znanstveni svetnik Morske biološke postaje Piran: »Ne glede na to pa moram ugotoviti, da ima slovensko obalno morje še vedno veliko število vrst. Kot večkrat rečem, je kot nekakšna Noetova barčica« (Lipej 2010). Svetopisemska izhodišča se preslikujejo na slovensko obalno morje: Noe na Morsko biološko postajo Piran, barka na slovenski del Tržaškega zaliva (s površino slovenskega dela Tržaškega zaliva je motivirana besedotvorna modifikacija: barka – barčica) ter potop na podnebne spremembe, onesnaževanje, degradacijo morskega prostora in druge grožnje biotski raznovrstnosti. Metafora podpira koncept izenačenja posameznikov z vrsto in implicira hierarhiziranje vrst glede na njihovo estetsko, komercialno, rekreacijsko in znanstveno uporabnost.

Edninska oblika za identificiranje posameznega bitja je v besedilih omenjena dvakrat, vendar vzpostavljanje posameznosti določata merili ogroženosti: »lani nas je obiskal kit grbavec« (Lipej 2010),⁴ in genske manipulacije: »leta 2000 je ljubka zajklja Alba s svojo manipulirano dedno zasnovo posvetila v ta svet« (Mele 2010). Zajklja je poimenovana celo z lastnim imenom, vendar kot »stvaritev« t. i. transgenske umetnosti (Kac 2001) ni pojmovana kot bitje, oseba z lastno vrednostjo, ampak kot umetnostno delo, tj. kot stvar, katere vrednost je določena z

³ Med skupna imena na osnovi semantičnega merila uvrščam tudi nekatere slovnično števne samostalnike, npr. vrsta, združba.

⁴ Kiti grbavci se po stopnji ogroženosti vrste uvrščajo med ranljive vrste (VU).

znanstveno-umetnostno uporabnostjo za človeka.⁵

V sklepnem delu zmagovalnega študentskega eseja na temo Izumrtje in rojstvo živih bitij avtor z metaforo plesa izrazi skrb za vrste, ki s svojim izginjanjem napovedujejo ogroženost človeštva: »Zdaj je še čas, ko lahko dosti naredimo in nehamo teptati po vrstah, ki z nami plešejo ples na robu izumrtja« (Mele 2010). Avtorjev poziv k zaščiti biotske raznovrstnosti, tj. zaščiti ogroženih vrst, je dejansko poziv k samoobrambi. Z metaforo je ponazorjena odvisnost preživetja človeštva od raznovrstnosti in interakcije med drugimi organizmi (ko bodo ti zdrsili z roba, bo tudi človeka potegnilo v globel). Tak poziv ima sicer lahko vlogo pri reševanju članov ogroženih vrst pred izumrtjem, a zaščita je omejena na določene vrste zaradi njihove ekološke vrednosti in ne zato, ker bi imele živali kakršnekoli pravice ali vrednost same po sebi. Preživetveni interesi posameznikov niso pomembni. Vrednotenje živali po merilu redkosti predpostavlja tudi višjo vrednost članov ogrožene vrste kot članov zelo številne vrste, kar zaobide odnos med ljudmi in večino živali – živali tistih vrst, ki jih ljudje vsakodnevno sistematizirano in institucionalizirano izkoriščamo.

Diskurz biotske raznovrstnosti ne nasprotuje namernemu ubijanju živali, postavlja zgolj meje ubijanja: ubijanje je sprejemljivo, dokler obstajajo živali v zadostnem številu, da ohranjajo populacijo. To stališče se izraža tudi z mernimi pridevniki in količinskimi prilastki: »Razlog tiči v trajnostnem kmetijstvu in prekomernem lovu živali« (Gaube 2010, poudarek dodan); »S prvim se srečujemo, ko ribiči iz morja polovijo preveč določenih tarčnih ribjih vrst in drugih tarčnih morskih organizmov, tako da je ogrožena njihova reproduktivna sposobnost obnove populacij« (Lipej 2010, poudarek dodan). Lov in ribolov nista predpostavljena kot ogrožajoči dejanji za posameznike (ki so ob preteči nasilni smrti

dejansko osebno ogroženi), ampak za populacijo. Vrednost življenja je zreducirana na reproduktivno sposobnost. Koncept izključevanja posameznosti legitimira masovno zlorabo. »Brez slabe vesti ubijamo neljudi enega po enega, milijon za milijonom, vse dokler obstajajo drugi člani njihove vrste, razpoložljivi za nadaljnje ubijanje« (Dunayer 2001: 58).

5 Sklep

Z vidika rekonstruiranja odnosa ljudi do drugih živali diskurz biotske raznovrstnosti utrjuje antropocentrične predpostavke ekonomskih diskurzov, ki vrednotijo nečloveške živali zgolj v smislu njihove uporabnosti za človeške namene. Globalni ekosistem je pojmovan kot »opora globalnemu gospodarstvu« (Gaube 2010), torej kot partner v globalnem ekonomskem sistemu, ki človeku zagotavlja potrebne dobrine. Živali kot del ekosistema dobijo z vključitvijo v ekonomski sistem tržno vrednost – ta je določena z njihovo estetsko, komercialno, znanstveno in rekreacijsko uporabnostjo. V tržnem vrednotenju so živali moralno enakovredne neživim predmetom, ki nimajo moralno pomenljivih interesov. Diskurz biotske raznovrstnosti ima sicer lahko pomembno vlogo pri reševanju članov ogroženih vrst, a ne nasprotuje ubijanju živali na načine, ki ne ogrožajo vrste kot celote. Zavzemanje za »bogastvo in raznovrstnost« življenja prevlada nad specifičnimi interesi zavedajočih se, avtonomnih bitij. Razumevanje moralne vrednosti živali v diskurzu biotske raznovrstnosti je, če parafraziram Cesairov očitek psevdohumanizmu (2009: 12), ozko in fragmentirano, fragmentarno in fragmentirano ter, navsezadnje, speciesistično.

Viri in literatura

CESAIRE, Aimé, 2009: *Razprava o kolonializmu*. Ljubljana: Založba *cf.

⁵ Zajklja je bila gensko spremenjena s posebnim genom, ki proizvaja zeleni fluorescentni protein.

- COOPER, Nigel S., 2000: Speaking and listening to nature: ethics within ecology. *Biodiversity and Conservation* 9. 1009–1027.
- van DIJK, Teun, 1993: Principles of critical discourse analysis. *Discourse and Society* 4/2. 249–283.
- DUNAYER, Joan, 2001: *Animal Equality: Language and Liberation*. Derwood: Ryce.
- DUNAYER, Joan, 2009: *Specizam*. Čakovec: Dvostruka duga.
- ERJAVEC, Tea, 2010: Biotska raznovrstnost je življenje, naše življenje. *GEOMix* 17/1. 34–37.
- FAIRCLOUGH, Norman, 1989: *Language and power*. London: Longman.
- FAIRCLOUGH, Norman, 1992: *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- FAIRCLOUGH, Norman, 2010: *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. Harlow: Longman.
- FRANCIONE, Gary L., 2007: *Introduction to animal rights*. Philadelphia: Temple University Press.
- FRANCIONE, Gary L., 2008: *Animals as Persons: Essays on the Abolition of Animal Exploitation*. New York: Columbia University Press.
- GAUBE, Aleš, 2010: *Iskanje zaščite za biodiverzitet*. www.dnevnik.si/novice/svet/1042398789
- HALLIDAY, Michael, 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- KAC, Eduard, 2001: Fluorescentna Zajklja Alba. Intervju Saše Savla. *Maska* IX/3–4. 26–29.
- Konvencija o biološki raznovrstnosti: www.konvencije.mop.gov.si/bioloska_raznovrstnost.pdf
- LIPEJ, Lovrenc, 2010: *Naše morje je kot nekakšna Noetova barčica ...* www.delo.si/clanek/104989
- MAFFI, Luisa, 2005: Linguistic, Cultural, and Biological Diversity. *The Annual Review of Anthropology* 29. 599–617.
- MELE, Miha, 2010: Ples na robu izumrtja. *Delo*, 30. 12. 2010. 20.
- PLEMENITAŠ, Katja, 2007: *Posamostaljenja v angleščini in slovenščini: Primer časopisnih vesti in kritik*. Maribor: Zora.
- RAVELLI, Louise J., 1988: Grammatical metaphor: an initial analysis. Erich Steiner, Robert Veltman (ur.): *Pragmatics, Discourse and Text: Some Systemically-inspired Approaches*. Norwood, New Jersey. 133–148.
- SINGER, Peter, 1990: *Animal Liberation*. New York: New York Review.
- STEINER, Gary, 2005: *Antropocentrism and its discontents: The moral Status of Animals in the History of Western Philosophy*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- STIBBE, Arran, 2001: Language, Power and the Social Construction of Animals. *Society & Animals* 9/2. 145–161.
- STIBBE, Arran, 2005: Counter-discourses and the relationship between humans and other animals. *Anthrozoös* 18/1. 3–17.
- TAKACS, David, 1996: *The Idea of Biodiversity: Philosophies of Paradise*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- ŽARNIČ, Rok, 2010: *Otvoritvena slovesnost Mednarodnega festivala alpskega cvetja*. www.biotskaraznovrstnost.si/knjiznica/22maj_govor_minister.pdf